

DAYANILMAZ PERİ MASALI: BİR TÜRÜN KÜLTÜREL VE TOPLUMSAL TARİHİ

The Irresistible Fairy Tale: The Cultural and Social History of a Genre

Kemal ÇİNKO*

ÖZ

Kendisini yazar, sanatçı, düşünce insanı ve hikâye anlatıcısı olarak tanımlayan Jack Zipes, çok yönlü kişiliğinin yansımalarını akademik sahada da birçok defa başarıyla göstermiş önemli bir bilim insanıdır. Karşılaştırmalı edebiyat alanında uzman olan Zipes, masal araştırmalarına olan adanmışlığı ile tanınmış ve verdiği birçok eserle folklor araştırmalarına önemli katkılar sağlamıştır. Zipes'in Türkçeye çevrilen iki eserinden biri *Dayanılmaz Peri Masalı: Bir Türün Kültürel ve Toplumsal Tarihi* adlı eserdir. Zipes bu eserinde kültürel evrimci bir bakış açısıyla peri masalı türünün kültürel ve toplumsal tarihine ışık tutmaya çalışmıştır. Sözlü halk masalları ve edebî masalların arasındaki farklara dikkat çeken yazar, peri masalların farklı sahalarda yapılan yeniden yaratımlarını da odağına almıştır. Peri masalı türünün yüzyıllardan beri neden her çağda popülaritesini koruyan bir tür olduğu sorusuna yanıt arayan Zipes, bunu yaparken basit bir kronoloji vermekten öte türün toplumsal ve kültürel gelişimini ve bu gelişim sürecinde uğradığı değişimleri de gözler önüne sermiştir. Tüm bu özellikleriyle *Dayanılmaz Peri Masalı: Bir Türün Kültürel ve Toplumsal Tarihi* masal türünün gelişimine merak duyan herkesin görmesi gereken bir eser hükmündedir.

Anahtar Sözcükler: Jack Zipes, peri masalı, edebî masal, sözlü halk masalı, yeniden yaratım.

ABSTRACT

Jack Zipes describes himself as a writer, artist, thinker, and storyteller. Zipes is an important scientist who has shown the reflections of his versatile personality many times in the academic field. Zipes is essentially a comparative literature expert and he is known for his dedication to fairy tale research. Zipes has made important contributions to folklore studies with many academic studies. Two of Zipes's books have been translated into Turkish. One of these books is *The Irresistible Fairy Tale: The Cultural and Social History of a Genre*. In this book, Zipes has tried to illuminate the cultural and social history of the fairy tale genre from a cultural evolutionist perspective. Zipes points out the differences between oral folk tales and literary tales

* Arş. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/Türkiye. kcinko@gelisim.edu.tr. ORCID: 0000-0002-6019-3313.

and he focused on the re-creations of fairy tales made in different fields. Zipes seeks an answer to the question of why fairy tales have been a popular genre for centuries. The author does not just give a simple chronology in doing this. On the contrary, he reveals the social and cultural development of fairy tales and the changes they have undergone during this development process. Because of all these features, *The Irresistible Fairy Tale: The Cultural and Social History of a Genre* is a must-see book for anyone interested in the development of the fairy tale genre.

Keywords: Jack Zipes, fairy tale, literary tale, oral folk tale, recreation.

Zipes, Jack (2018). *Dayanılmaz Peri Masalı: Bir Türün Kültürel ve Toplumsal Tarihi*. Çev. Volkan Atmaca. İstanbul: Alfa Yayınları, 430 sayfa.

Amerikalı emekli karşılaştırmalı edebiyat profesörü Jack Zipes masal araştırmalarına adanmışlığı ile tanınan, yazdığı kitaplar ve makalelerle beraber yaptığı çevirilerle de masal araştırmalarına birçok katkı sağlamış önemli bir bilim insanıdır. Zipes ortaya koyduğu eserlerle masalların nasıl bir dönüşümden geçtiklerini, nasıl yayıldıklarını, sosyopolitik önemlerini vb. ortaya koymaya çalışmış; masal türü özelinde dünyanın önde gelen araştırmacılarından biri olmuştur. Jack Zipes tarafından 2012 yılında kaleme alınan ve orijinal ismi *The Irresistible Fairy Tale: The Cultural and Social History of a Genre* adını taşıyan kitap Türkçeye Volkan Atmaca tarafından *Dayanılmaz Peri Masalı: Bir Türün Kültürel ve Toplumsal Tarihi* adıyla 2018 yılında çevrilmiştir. Kitabın ilk baskısı Alfa Yayınları tarafından 2018 yılında yapılmıştır. Zipes bu çalışmasında peri masalı türünün tarihsel köklerine temas ederken aynı zamanda peri masallarının nasıl dünyanın en karşı konulamaz türlerinden biri hâline geldiğine açıklık getirmeye çalışmaktadır.

Dayanılmaz Peri Masalı: Bir Türün Kültürel ve Toplumsal Tarihi toplamda yedi ana bölümden oluşmaktadır. Kitabın sonunda yer alan “Ek A” ve “Ek B” bölümlerinde Jack Zipes, duyumcu ve indirgemeci olarak adlandırdığı bilim anlayışlarını eleştirmekte ve bu anlayışlara sahip araştırmacıların iddialarını çürütmeye çalışmaktadır. En sonda ise “Kaynakça” ve “Dizin” verilerek kitap noktalanmaktadır.

“Hikâye Anlatımının ve Peri Masallarının Kültürel Evrimi: İnsan İletişimi ve Memetik” adını taşıyan ilk bölümde yazar peri masallarının köklerinin sözlü geleneğe dayandığını söylemektedir ve “peri masalı” ifadesiyle sözlü ve yazılı masalları beraber kastettiğini ve bu ifadeyle sözlü ve yazılı akıntıların “simbiyotik ilişkisini” işaret ettiğini açıklamaktadır. Yazarın görüşü sözlü ve yazılı masallarının birbirine ayrılmaz şekilde bağlı oldukları yönündedir. Peri masallarının köklerini araştıran yazar bu bölümde dilin ve konuşmanın

da köklerine inerek bunların işlevlerini sorgulamaktadır. Konuşmanın “takdir kazanma” işlevini önemseyen yazar, insanın hikâyeye anlatmaya başladığı ilk andan itibaren anlattığı hikâyeyi yaşadığı olayla bağıntılı/ilişkili kılmaya ve neticesinde takdir edilme arzusu yönünde anlatıyı geliştirdiğini dile getirir. Bu başarılırsa anlatılan hikâyeler dinleyenlerin aklında yer edecek, hikâyeye başkaları tarafından da anlatılıp yayılacak, dönüştürülecek ve sonuçta kültürel kalıplar oluşturacaktır. Masallar en başta perilerden yoksun olsa da oluşumu temelde sözlü gelenekte anlatılagelen bağıntılı hikâyelere dayanmaktadır. Peri masalı türü evrim geçirip geliştikçe başka anlatı formlarından motifler, temalar, karakterler vb. ödünç almıştır ve bu ödünçleme türler arasında etkin bir şekilde hâlâ devam etmektedir. Çünkü masal canlıdır, nefes almaktadır.

“Kültürün Evrimi İçinde Peri Masalının Anlamı” başlıklı ikinci bölümde “peri masalı” teriminin tarihsel temellerine ve bu terimin yazarın tabiriyle sonradan “nasıl virüs gibi yayıldığına” odaklanılmaktadır. Terimin mucidi Fransız yazar Madame d’Aulnoy 1690’da yayımlanan *Mutluluk Adası* adlı eserinde perilerle ilgili masallar anlamına gelen “contes des fees” terimini kullanmıştır ve bundan sonra edebi peri masalı Fransa’daki edebiyat salonlarının önemli bir sohbet konusu hâline gelmiştir. Bu tarihten sonra terim başka yazarlarca da kullanılmış ve 1750’lere doğru İngiltere’de “fairy tale” olarak çevrilerek hızla yaygınlaşmıştır. Peri masallarının yaygınlaşmasında edebiyat salonlarının işlevine vurgu yapan yazar 17. yüzyılda peri masalı yazımı alanının kadın yazarlarla sınırlı olduğunu söylemektedir. Edebiyat salonlarının gediklileri olan kadın yazarlar bu salonlar vasıtasıyla yazdıklarını topluluğa okuma yani maharetlerini sergileme fırsatı elde etmişlerdir. Kadınlarca yaratılan peri masalları işlevsel olarak da etkin kullanılmıştır. Fransız kadın yazarlar yarattıkları perilerle içinde yaşadıkları koşullara, toplumun uygarlaşma sürecine, revaçtaki lâik toplumun yaratımına göndermelerde bulunmuşlardır. Bu açıdan peri masalları toplumsallaşma süreciyle bağlantılı olarak da okunabilmektedir. Bölümün sonunda perilerin temelde pagan ilahi varlıkların değişmiş şekilleri oldukları belirtilmekte ve bu ilahi varlıkların rollerinin ve işlevlerinin binlerce yıllık sürede çeşitli değişimlere uğrayarak şu anki peri kavramını oluşturdukları söylenmektedir.

“Mavi Sakal’ı Yeniden Yapmak ya da Elveda Perrault” adını taşıyan üçüncü bölüm peri masallarının sinematografik yeniden yaratımını odağına almaktadır. Catherine Breillat, Mavi Sakal masalını beyaz perdeye taşımıştır. Gölgeleme, dönüştürme ve yeniden yapma kavramlarına odaklanan yazar, Mavi Sakal masalının da bu süreçlerden geçtiğini dile getirmektedir.

Masal, yazarının önüne geçmiş yani Perrault gölgelenmiş, masal dönüştürülmüş ve beyaz perdede yeniden yaratımı yapılmıştır. Bu yaratım sırasında masalın uğratıldığı değişimlere de ışık tutan Zipes, Breillat'ın Perrault'un aksine eserinde feminist bir tutum izlediğini dile getirmektedir. Breillat kendi yorumuyla beraber Mavi Sakal masalına yeni bir söylem getirmiştir. Nefes alan bir tür olan peri masallarının canlılığı sadece yazınsal sahada değil farklı mecalarda da bu şekilde takip edilebilmektedir.

Kitapta “Peri Olarak Cadı/Cadı Olarak Peri: Akıl Sır Ermez Baba Yagalar” adlı dördüncü bölüm masallarda yer alan cadıların kadim köklerine inmektedir. Bölümde fark edilen en önemli husus temelde cadı ile peri arasında bir uçurumun olmadığıdır. Cadıların da perilerin de temelleri pagan tanrıçalara dayandığı ifade edilmiştir ve cadılığa yapılan olumsuz göndermelerin başlangıçta kilise aracılığıyla yapıldığı belirtilmiştir. Bu bölümde cadılığın perilik tarafını örneklendirmek için cadı-peri karışımı Baba Yaga seçilmiştir. Baba Yaga'nın hem iyi hem de kötü yönü vardır. Bir olumsuzlama sürecine vurgu yapan yazar bu sürecin sadece kilise eliyle değil, modern zamanda Disney gibi büyük şirketler eliyle de sürdürüldüğünden söz etmektedir. Sonuç olarak özeldir Baba Yaga'nın genelde cadılığın iyi tarafları hep unutturulmuştur ve ortaya şu an akıllara kazınan kötü kalpli, koca burunlu, çirkin cadı imgesi çıkmıştır.

“Masum Mazlum Kadın Kahramanlar ve Onların Yok Sayılan Kadın Hikâye Anlatıcıları ile Derleyicileri” adlı bölümde 19. yüzyılda kadınlarca anlatılan, derlenen ve yazılan masallar konu edinilmiştir. Karşılaştırmalı bir yöntem kullanarak kadınlarca ortaya konan masallarla erkekler eliyle yaratılan masalları karşılaştıran yazar, verdiği masal örnekleriyle masaldaki kadın kahramanların erkek yazarlar elinde ne kadar çaresiz ve pasif olarak yansıtıldığının altını çizmektedir. Bu durum kadınlarca yaratılan masallarda tam tersidir. Burada kadın kahraman gayet aktif, kurtarılmayı beklemek yerine mücadeleye girişen, cesur bir görünüm çizmektedir. Masallarda kadınlara atfedilen edilgen görünümün Perrault, Grimm Kardeşler, Andersen gibi yazarlar eliyle pekiştirildiğini dile getiren Zipes, kadın yazarların/derleyicilerin masallarında bu görünümün alt üst edildiğini bu bölümde çeşitli masal metinleri üzerinden örneklendirmektedir.

Kitabın altıncı bölümü “Giuseppe Pitre ve 19. Yüzyılın Muhteşem Halk Masalları Derleyicileri” adını taşımaktadır. Bu bölümde tıp tahsilini başarıyla tamamlayan ve hekimliğinin yanında başarılı bir edebiyat ve tarih bilgini olan Pitre'nin halkbilimine yönelik çalışmalarına adanmışlığı, onun hayat hikâyesinden örneklerle okura aktarılmıştır. Pitre tıp hizmetine devam edip

insanların imdadına yetişirken derlemelerine de ara vermediği, hastalarından çeşitli masal ve destan metinleri derlediği ve eserlerinin neredeyse hepsini at arabasındaki seyahatlerinde kaleme aldığı bu bölümde ifade edilmiştir. Pitre'nin masal araştırmalarındaki önemi, *Sicilya Halk Masalları* derlemesini çağdaşlarının aksine derlediği hâliyle yani Sicilya lehçesiyle yayımlamış olmasıdır. Yazara göre de Pitre'yi değerli kılan Sicilya halkının otantik geleneğine gösterdiği bu bağlılıktır. Pitre'nin derlemesinin bir başka önemi ise derlemedeki masalların yüzde altmış kadarının kadın anlatıcılarından derlenmesidir. Bu masallara dikkat çeken yazar Grimm Kardeşler, Perrault gibi yazarların masallarında kadın kahramanlara atfedilen edilgen görünümün Pitre'nin derlemesinde görülmediğini, buradaki kadın kahramanların kaderlerine yön verebilen, aktif bir görünüm çizdiklerini örneklenmektedir. Bu bölüm genel anlamda yazarın tartışa geldiği peri masalı meselelerinden uzaklaşmıştır. Ancak Giuseppa Pitre'nin ve onun Sicilya folkloruna ve masal araştırmalarına yaptığı muazzam katkı okura sunulacak önemi vurgulanmıştır. Böylelikle ihmal edilen önemli bir folklorist, alanın okuyucusuna tanıtılmıştır/hatırlatılmıştır.

“Peri Masalı Çarpışmaları ya da Bir Türün Patlaması” adını taşıyan son bölümde, peri masallarının yeniden yaratımlarının ortaya konduğu çağdaş peri masalı çizimlerine, resimlerine, heykellerine ve fotoğraflarına değinilmiş; kadınların peri masalı türüne farklı yaratım ortamlarında yaptıkları bu katkılardan söz edilmiştir. 19. yüzyıldan 1960'lara kadar sanatçılar, peri masallarının büyüdü dünyasını olumlu yansımalarla eserlerinde sunmuşlardır. Ancak 1960'lardan sonra bu tutum ortadan kalkmış ve çağdaş sanatçılar peri masallarına sarsıcı ve eleştirel bir tutumla yaklaşmışlardır. İzleyicileri rahatsız etmeyi, onları düşündürmeyi amaçlamaktadırlar. Sanatçılar, dünyanın zivanadan çıktığını düşünürler ve onlara göre bu yeni dünyaya peri masalları hiçbir alternatif getirmemektedir. Kadın sanatçıların feminist tutumlarıyla verdikleri çağdaş sanat eserlerini detaylıca irdeleyen yazar, peri masalı yaratımının sadece metinsel bazda kalmadığını yeniden vurgulamaktadır. Zipes değindiği görsel ürünler sebebiyle birçok sanatçının adını çalışmada belirtmiş ve eserlerinden örnekler vermiştir. Verilen örnekler görsel sanat eseri olduğundan yazar bu eserleri betimlemeye çalışmış, sadece birkaç eserinin fotoğrafını okurla paylaşmıştır. Ancak sanat eserlerini tanıtmak için yapılan uzun betimlemeler okuyucunun dikkatinin dağılmasına sebep olmaktadır.

Kitabın sonunda yer alan iki ek bölümünde duyumcu ve indirgemeci bilim anlayışı olarak adlandırılan ve yazarın ifadesiyle “içler acısı” olarak de-

ğerlendirilen anlayışlar eleştirilmektedir. Bottigheimer, sözlü geleneğin yazılı peri masallarına kaynaklık ettiğini kabul etmeyip Straparola'yı peri masalının mucidi olarak görmektedir. İlk kısımda Bottigheimer'ın bu iddiaları çürütülmekte ve kendisi peri masalı meselesine dar bir açıdan bakmakla suçlanmaktadır. Bottigheimer peri masalını yazılı/edebi masal olarak görmektedir ve halkın sözlü kültüründe yaşayan masalları göz ardı etmektedir. Bu masallar yazıyı geçirilmemiş olsalar da halkın belleğinde binlerce yıldır yaşamaktadır. Yazara göre bu masalların peri masalı yaratımında oynadıkları rol göz ardı edilemez. Peri masalı türünün mucidi Straparola değil, halkın kolektif sözlü geleneğidir.

Yazarın indirgemeci bilim anlayışına sahip olarak görüp eleştirdiği isim ise Willem de Blécourt'tur. Blécourt Avrupa'da peri masallarının yayılımının ancak matbaa vasıtasıyla gerçekleştiğini düşünmektedir. Ona göre başlangıçta alt sınıftan insanlar peri masallarını aktarımında rol oynamamışlardır. Rol oynamaya başladıklarında ise bunu ancak matbu yazın sayesinde yapabilmişlerdir. Buna göre peri masallarının kökeni Blécourt'a göre edebidir. Blécourt indirgemeci bir tutumla kaynak kişilerin sadece masal okuduklarını, hafızalarındaki sözlü masalları hiç anlatmadıklarını varsaymaktadır ve bu tutum yazara göre yanlıştır. Halkın köklü geleneklerini, pagan insanların kültürel pratiklerini, onların yarattıkları ritüelleri, perileri ve cadıları örneklendiren yazar, peri masalının bu kadim köklerine temas ederek Blécourt'un bunları görmezden gelmesini saygısızlık olarak değerlendirmiştir.

Peri masallarının tarihsel kökenine inebilmek ve net çıkarımlar yapabilmek ne kadar zor olsa da Jack Zipes bu kitabında peri masallarını sadece kronolojik olarak değil, kültürel ve toplumsal bir gelişim izleğinde takibe almıştır. İzlediği bu yol sayesinde bu türün neden tüm toplumlarca “dayanılmaz” bir tür hâline gelip toplumun her kesiminden insanın belleğine kazındığını farklı açılardan gözler önüne sermiştir. Zipes masalları sadece yazınsal olarak ele almamış, masalın nefes alan bir tür olduğunu ve çeşitli mecralarda dayanılmaz bir tür olarak rekreasyonlarının yapıldığını eserinde açık bir şekilde göstermiştir. Tüm bu yönleriyle *Dayanılmaz Peri Masalı: Bir Türün Kültürel ve Toplumsal Tarihi* masal türüne “dayanamayan” her okurun görmesi gereken önemli bir çalışmadır.

Kaynakça

Zipes, Jack (2018). *Dayanılmaz Peri Masalı: Bir Türün Kültürel ve Toplumsal Tarihi*. Çev. Volkan Atmaca. İstanbul: Alfa Yayınları.

“COPE–Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” ereve-sinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Etik Kurul Belgesi: Bu alıřma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

ıkar atışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar atışması yoktur.

The following statements are made in the framework of “COPE–Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required for this study.*

Declaration of Conflicting Interests: *The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.*